

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهشنامه

تربیت دینی فرزندان

- نقش مادر در عفت دختران
- نقش مادر در تربیت دینی فرزندان
- نقش والدین در تربیت دینی فرزندان
- عفت مادر و تربیت فرزندان
- نقش پدر در تربیت دینی فرزندان
- معرفی کتاب

گردآورنده:

سید محبتی حسینی نژاد

سرشناسه	:	حسینی نژاد، سیدمجتبی، ۱۳۵۹-
عنوان و نام پدیدآور	:	پژوهشنامه تربیت دینی فرزندان.../گردآورنده سیدمجتبی حسینی نژاد.
مشخصات نشر	:	قم: اثر قلم، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	:	۱۶۹ ص.
شابک	:	۴۰۰۰۰۰ ریال 4-32-7581-622-978:
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا
یادداشت	:	کتابنامه: ۱۶۳ - ۱۶۴؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع	:	تربیت خانوادگی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	:	مادران و دختران -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	:	خانواده‌ها -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	:	تربیت اخلاقی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
رده بندی کنگره	:	۴/۲۵۳BP
رده بندی دیویی	:	۶۴۴/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی	:	۷۵۹۰۲۴۵

نام کتاب: پژوهشنامه تربیت دینی فرزندان
گردآورنده: حجت‌الاسلام سید مجتبی حسینی نژاد
ناشر: اثر قلم
چاپخانه: احسان
نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰ ه.ش
تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۴-۳۲-۷۵۸۱-۶۲۲-۹۷۸
قیمت: ۴۰/۰۰۰ تومان

مراکز پخش:

۰۹۱۲۴۵۱۶۲۴۲ - ۰۹۱۲۷۵۳۸۱۶۱

امام خمینی (ره):

علم یک حقیقت غیر متناهی است، و انسان اگر در تمام عمر هم تحصیل علم را بکند باز به آخر نرسانده است و لهذا سزاوار است که انسان در تمام مراحل عمر مشغول تحصیل علم باشد.

(صحیفه امام خمینی، جلد ۱۶، صفحه ۴۹۶)

مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای (مد ظله العالی):

کشور ما بدون حرکت در جاده ی گسترش دانش و گسترش پژوهش، امکان ندارد بتواند به نقطه ی مطلوب خودش دست پیدا بکند؛ مخصوص کشور ما هم نیست. کلید، دانش و پژوهش است.

(سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای)

(<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3393>)

فهرست مطالب

۱۱	سخن اول
۱۳	نقش مادر در عفت دختران
۱۴	مقدمه
۱۵	موضوع شناسی نقش مادر در عفت دختران
۱۸	نقش مادران در عفاف دختران
۱۸	گفتار اول: زمینه‌سازی مادر در ایجاد و حفظ عفت دختر
۱۸	الف - نقش مادر در عفت دختر قبل از تولد
۲۲	ب) نقش مادر در عفت دختر بعد از تولد
۳۵	گفتار دوم: تقویت عوامل مثبت در عفت
۳۸	الف) محیط داخل خانواده
۴۴	ب) محیط بیرون خانواده
۴۷	ج) الگوسازی مناسب
۵۰	گفتار سوم: راه‌کار در از بین بردن عوامل منفی در عفت
۵۱	الف) راه‌کار محیط داخل خانواده
۵۵	ب) محیط بیرون خانواده
۵۹	ج) مبارزه با الگو برداری نامناسب
۶۴	نتیجه
۶۶	راهکارها و پیشنهادات
۶۹	فهرست منابع

نقش والدین در تربیت دینی فرزندان ۷۳

مقدمه ۷۴

موضوع شناسی نقش والدین در تربیت دینی فرزندان ۷۵

تبيين نقش پدر و مادر در انتقال ارزش های دینی به فرزندان ۷۹

زمینه سازی برای انتقال ارزش های دینی به فرزندان ۷۹

۱. عوامل زمینه ساز پیش از تولد ۷۹

۱-۱- انتخاب همسر ۷۹

۱-۲- آداب مباشرت ۸۱

۱-۳- تأثیر معنوی یا تأثیر در روح و روان فرزند ۸۱

۱-۴- تأثیر در صحت و سلامتی جسمی فرزند ۸۳

۲. عوامل زمینه ساز پس از تولد ۸۴

۲-۱- گزینش نام شایسته ۸۴

۲-۲- آموزش فرزند ۸۵

۲-۳- تعلیم قرآن ۸۶

۲-۴- آموزش نماز ۸۷

۲-۵- دعا برای نیک بختی کودک ۸۸

۲-۶- عادت دادن فرزندان به دعا و ذکر ۹۰

تبيين بررسی نقش والدین در انتقال هنجارهای اخلاقی ۹۱

اهمیت تربیت اخلاقی ۹۱

عامل بودن والدین ۹۲

موعظه و راهنمایی ۹۳

زمینه سازی برای حفظ عفت و نجابت و پرهیز از گناه ۹۴

راستی و صداقت ۹۵

۹۶	رفق و مدارا در تربیت.....
۹۸	آثار تربیتی رفق و مدارا.....
۹۹	تبیین نقش پدر و مادر در انتقال ارزش های اجتماعی به فرزندان
۹۹	اهمیت تربیت اجتماعی.....
۱۰۰	نقش پدر در تربیت اجتماعی
۱۰۱	مسئولیت پذیری
۱۰۲	آموزش مهارت مسئولیت پذیری
۱۰۴	تهیه رزق حلال.....
۱۰۶	تبیین نقش والدین در انتقال هنجارهای عاطفی به فرزندان
۱۰۶	۱. توجه به نیازهای اساسی کودک
۱۰۷	۱-۱- محبت و عشق ورزیدن.....
۱۰۹	۲-۱- تکریم و احترام کودک
۱۱۲	۳-۱- تقویت عزت نفس.....
۱۱۴	۴-۱- تقویت ارتباط کلامی
۱۱۵	۵-۱- هدیه دادن.....
۱۱۶	۶-۱- تشویق و تحسین.....
۱۱۷	نتیجه گیری.....
۱۱۹	فهرست منابع.....

عفت مادر و تربیت فرزندان ۱۲۳

۱۲۴	مقدمه.....
۱۲۶	مفهوم شناسی.....
۱۳۱	نقش مادر در ایجاد و حفظ عفت.....
۱۳۱	گفتار اول: مادر بعنوان عامل مؤثر در ایجاد عفت و مراقبت از عفت

نقش مادر در ایجاد عفت	۱۳۲
۱. قبل از تولد	۱۳۲
۲. زمان بارداری	۱۳۵
۳. بعد از تولد	۱۳۷
۴. کودکی	۱۳۷
۵. نوجوانی	۱۳۸
۶. جوانی	۱۴۱
نقش مادر در عفت دختر جوان	۱۴۲
۱. بالا بردن سطح آگاهی جوان	۱۴۲
۲. الگو سازی مناسب	۱۴۳
الف. خانواده (مادر)	۱۴۳
ب. معلم	۱۴۵
گفتار دوم: توصیه‌های اسلام به مادران در مورد عفت	۱۴۷
۱. ازدواج	۱۴۸
۲. مربی دختران	۱۴۹
۳. تفهیمها	۱۵۰
۴. تعدیلهای و تحملها	۱۵۴
نتیجه گیری	۱۵۷
فهرست منابع	۱۶۳
معرفی کتاب	۱۶۵

سخن اول

«ن والقلم وما یسطرون؛^۱ ن و قسم به قلم و آنچه خواهد نگاشت.» هم چنان که در نخستین ارتباط و حیانی با رسول اکرم (ص) سخن از قلم به میان می‌آورد: «الذی علم بالقلم؛ آن که [نوشتن] به قلم آموخت.»

نوشتار یکی از مهم‌ترین راه‌های گسترش معرفت و پرورش فضیلت شناخت می‌شود و نگارش از کارآمدترین شیوه‌های تعمیق فرهنگ ناب دینی به شمار می‌آید و اگر بنا باشد برای انتقال اندیشه از شیوه‌های هنری کمک گرفت، قلم و نوشته اولین نقش را به عهده دارد که می‌تواند به عنوان رابط صاحب فکر، باب گفت و گو را با مخاطبان خود باز کند.

اگر قرآن به قلم سوگند یاد می‌کند از این روست که قلم رازدار بشر و خزانه دار دانش‌ها و جمع‌آوری‌کننده تجربیات قرن‌ها و دوران‌هاست و این امری بسیار پرارزش و محترم است. قلم و آنچه به وسیله آن به رشته تحریر درمی‌آید در واقع همان چیزی است که سرچشمه پیدایش تمام تمدن‌های انسانی، و تکامل دانش‌ها و بیداری اندیشه‌ها به شمار می‌آید؛ چرا که قلم و نوشته از عظیم‌ترین نعمت‌های الهی است که خدای تعالی بشر را به آن هدایت کرده و به وسیله آن حوادث غایب از انظار و معانی نهفته در درون دلها را ضبط می‌کند و انسان به وسیله قلم و نوشتن می‌تواند هر حادثه‌ای را که در پس پرده مرور زمان و بعد مکان قرار گرفته، نزد خود حاضر سازد.

ارزش هر قلم به پیام آن است و عظمت هر نوشته به محتوایش. دین مبین اسلام برای قلم و نوشتن ارزش خاصی قائل شده است. گاه در کلام امام علی (ع) می‌خوانیم که به فرموده امام علی علیه السلام «الإنسان بعقله»^۲؛ انسان به عقل خود

۱. سوره قلم، آیات ۱ و ۲.

۲. الآمدی، عبدالواحد، غررالحکم، حدیث ۲۳۰.

انسان است.» و باز می فرمایند: «اصل الانسان لبه»^۱؛ اصل انسان خرد او است.» و گاه از زبان رسول مکرم اسلام (ص) می شنویم که سه صداست که حجاب ها را پاره می کند و به پیشگاه باعظمت خدا می رسد^۲ و یکی از آنها صدای گردش قلم دانشمندان به هنگام نوشتن است.

در نخستین ارتباط و حیانی آخرین رسول خدا با مبدأ هستی در غار حراء، سخن از قلم است و نوشتن و تعلیم، خداوند خود را این گونه معرفی می کند: «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»^۳ آن که با قلم آموخت.» خداوند به قلم سوگند می خورد، زیرا قلم نشانه آگاهی و تفکر می باشد، قرآن متفکرین را دوست داد، قلم وسیله انتقال علم است به همین خاطر قرآن برای قلم ارزش والایی قایل است.

آموزش و پژوهش بدون هم نیز مفهومی ندارد لذا باید این دو حوزه باهم دیده شوند. هیچ آموزشی نیست که به پژوهش مطلوب نینجامد و هیچ پژوهشی هم نیست که بستر آن را آموزش شکل نداده باشد.

با توجه به پنج کتاب منتشره از خود و خانواده و دیدن پژوهشنامه موسسه دارالثقلین امام عصر روحی فداه جرقه ذهنی برای جمع کردن این آثار به صورت مقاله و پژوهشنامه تداعی ذهن شد که هم اکنون پیش روی شماست. از خداوند توفیق بیش از پیش در این راه خواهانم.

سیدمجتبی حسینی نژاد

دی ماه ۱۳۹۹

۱. الفتال النیسابوری، روضة الواعظین، ص ۸؛ شیخ صدوق، الامالی، ص ۳۱۲؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۸۲.

۲. تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۳۷۷، الشهاب فی الحکم و الاداب، صفحه ۲۲.

۳. سوره علق، آیه ۴

نقش مادر در عفت دختران

سیدمجتبی حسینی نژاد^۱

چکیده

انسان قبل از تعلیم و تعلم و آموختن علم و حکمت باید به تزکیه و تربیت بپردازد زیرا بدون تزکیه، تعلم علم و حکمت ممکن است حجاب اکبری شود به جای نور چراکه گفته اند: العلم نور

علاوه بر اینکه بدون تزکیه، تعلیم هم سودی ندارد. تا نفس آدمی تربیت نشود و پاک نگردد، تعلیم هر چقدر دقیق و مفید باشد در تعلم کارساز نخواهد بود.

لذا این بحث نیز تربیتی است اما با موضوع و بعد خاص یعنی عفت، آنهم در جنس خاص یعنی دختر؛ زیرا بر اثر تجاری که از گذشته تا به حال به دست آمده، میتوان به این نتیجه رسید که عفت دختر اهمیت بیشتری دارد زیرا وقتی وی عفت خویش را حفظ کند، در حقیقت اول از همه خود و در درجهی بعد جامعه را مصون نگهداشته و هم الگوی مناسبی برای فرزندان خود است و آنها را همانند خود عقیف بار می آورد.

در این میان کسی که بیشترین نقش را در عفت فرزند دختر میتواند داشته باشد، مادر است. زیرا او این دختر را در رحم خود حمل میکند، دختر از خون و شیر مادر تغذیه میکند، از دست مادر غذا میخورد، او را در بسیاری از موارد الگوی خود میداند و با مادر راحت تر مسائل خود را مطرح میکند.

واژگان کلیدی

نقش، مادر، دختر، عفت.

مقدمه

«مادر» شکل دهنده ی شخصیت کودک و حتی سازنده ی آن است. کار او ظریف و حساس است و با یک نوازش مادرانه دل پررنج کودک را تسکین میدهد و با یک زمزمه و رفتار کوچک خود، انسان می پرورد.

طفل و علی الخصوص دختر خود را از عالم ناپاکیها، دورویی ها و حسدها دور میدارد، در او خیرخواهی و خیراندیشی نسبت به دیگران و شاکله ی وجودی او «حجاب و عفاف» را به وجود می آورد.

حجاب و عفاف همواره به عنوان دو ارزش در جامعه بشری و به ویژه جوامع اسلامی مطرح است. این دو واژه در کنار هم به کار برده میشوند و در نگاه اول به نظر می آید هر دو به یک معنا باشد. اما با جستجو در متون دینی به تفاوت آنها پی می بریم. در قرآن کریم خداوند متعال عفت را از صفات مؤمنین شمرده و چهار بار از ریشه ی عفاف استفاده شده است.

لکن یکی از دغدغه های اصلی والدین تربیت فرزندان به خصوص فرزند دختر است.

و در تربیت آنچه بیش از همه نمود دارد، عفت میباشد که خود مفهوم گسترده ای دارد و همه ابعاد تربیت را تحت تأثیر خود قرار میدهد. عفت یعنی: «خودنگهداری در قلمرو شهوات و خواسته های نفسانی»^۱ در اینجا مادر که از جنس دختر است نقش تربیتی اش موثرتر می باشد.

۱. پرسمان حجاب، ص ۳۰.

موضوع شناسی نقش مادر در عفت دختران

۱- نقش

جمع این کلمه «نقوش»^۱ است و این واژه در مواقع مختلفی مثل شکل و «صورت کسی یا چیزی را کشیدن»^۲ استفاده میشود.

معنی لغوی: واژه ی «نقش» در معنی متعدد و زیادی به کار رفته است از جمله «تصویر، نگاش، خلقت، لیاقت،^۳ رنگ آمیزی کردن^۴ و...»
معنی اصطلاحی: در توضیح و تفسیر این کلمه باید گفت که این واژه مهمترین و اصلیتین زمانی به کار میرود که اثر و نشانی روی زمین یا چیزی گذاشته شده و باقی مانده باشد.^۵

۲- مادر

کسی است که امر پرورش فرزندان را در دوران حمل و بعد از آن بر عهده دارد.

معنی لغوی: واژه ی «مادر» در واقع ترجمه ی «ام» است که «والده» باشد.^۶
البته «مام و ماما و مار» هم گفته شده است.^۷

معنی اصطلاحی: کلمه ی «مادر» مفهوم گسترده ای دارد و وصف ناشدنی

۱. فرهنگ عمید، ص ۱۰۶۶.

۲. همان.

۳. لغت نامه دهخدا، ش مسلسل ۱۳۴ حرف ن ج ۴۶ صص ۶۹۶ الی ۶۹۸.

۴. فرهنگ عمید (شماره ۱).

۵. فرهنگ عمید، ص ۶۹۸.

۶. لغت نامه دهخدا، شماره مسلسل ۱۹۵، شماره حرفم (بخش ن) ج ۴۰ ص ۲۰.

۷. فرهنگ عمید، ص ۹۱۴.

است ولی آنچه در کتب لغت به صورت معنای قالبی آمده این است که «مادر یعنی زنی که فرزند دارد^۱، زنی که یک یا چند بچه به دنیا آورده باشد»^۲.
اما مراد ما در این پژوهش از واژه «مادر» یعنی؛ کسی که پرورش فرزند را به عهده دارد چه در دوران حمل یا بعد حمل تا شامل زنی که فرزند را به دنیا نیاورده و تنها در تربیت او نقش دارد بشود.

۳- دختر

معنی لغوی: واژه دختر در مقابل مفاهیم بسیاری قرار دارد مثل: «ابنه، بنت، ولیده، شعرة، نافجه^۳، دوشیزه، دخت و دخ هم گویند»^۴.
معنی اصطلاحی: دختر در مقابل پسر است که فرزند نرینه ی آدمی است^۵
به تعبیر دیگر دختر فرزند مادینه انسان است و زنی است که مرد ندیده و باکره است.^۶

۴- عفت

جمع آن «اعفّه و اعفّا» میباشد.^۷ و به شخصی که این صفت را دارد عقیف میگویند.^۸

۱. عمید، حسن: همان.

۲. دهخدا، علی اکبر: همان.

۳. لغت نامه دهخدا. ش مسلسل ۶۸ حرف د، ج ۲۲، ص ۲۸۲

۴. فرهنگ عمید، ص ۴۶۶.

۵. همان.

۶. فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۱۴۹۸.

۷. المعجم الوسیط، ج ۲، ص ۶۱۱

۸. فرهنگ لغات قران، ص ۳۶۲

معنی لغوی: واژه عَفَّت، مفهوم وسیعی دارد؛ هیچ واژه ی دیگر نمیتواند در مقابل آن قرار گیرد که هم سنگ آن باشد ولی از باب نمونه، چند واژه که در راستای معنای کلمه ی «عَفَّت» هستند آورده میشود از جمله:

«پرهیزکاری^۱، پارسایی و پاکدامنی»^۲

این واژه هنگامی به کار میرود که انسان از محرّمات مخصوصاً شهوات حرام احتراز کند^۳ و از آنچه جایز و نیکو نباشد خواه، در گفتار و خواه در کردار، امتناع ورزد.^۴

معنی اصطلاحی؛ بهترین توضیح و تفسیری که درباره این واژه میتوان گفت:

این است که:

«حاصل شدن حالتی برای نفس و جان آدمی است که به وسیله ی آن از غلبه و تسلط شهوت جلوگیری میشود^۵ به خصوص شهوت جنسی و امور مالی»

چنانکه در اخبار هم بیشتر به خودداری از شهوات مربوط به فرج و شکم اطلاق میشود.^۶

امام باقر علیه السلام فرمود:

۱. فرهنگ فارسی معین، ج ۲، ص ۱۴۹۸

۲. همان.

۳. همان ص ۲۳۱۹

۴. همان، ج ۳۲، ص ۳۳۱

۵. ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن کریم مترجم: سید غلامرضا خسروی حسینی، ج ۲، ص ۶۱۸

۶. معارف و معاریف، ج ۴، ص ۱۵۶۸

«ما عبدالله بشیء افضل من عفه بطن و فرج»^۱

یعنی: عفت بطن و فرج نزد خداوند از هر عبادتی بالاتر است.
در آیات قرآن کلمه «عفت» به کار برده نشده ولی مشتقات آن یعنی؛
«تعفف و يستعفف» آمده که در جای خودش - فصول بعدی - به آن پرداخته
می شود.

نقش مادران در عفاف دختران

گفتار اول: زمینه سازی مادر در ایجاد و حفظ عفت دختر
الف - نقش مادر در عفت دختر قبل از تولد

بعد از آن که مادر، چارچوب عفت و عوامل مؤثر بر آن را شناخت نوبت
به آن می رسد که آن ها را عملی سازد. نحوه عملی سازی نیز نیاز به آگاهی های
لازم و صحیح دارد و گرنه بدون آن یا راه برایش مشکل می شود یا حتی به
بیراهه می رود. آنچه که یک مادر در ایفاء نقش خود در این مسیر باید بداند
این است که شکل گیری عفت یک دختر نیازمند مراحل است که در نگاه اول
به خود او برمی گردد و همواره باید در این راه مراقب او بود و عوامل مثبت و
منفی عفت را تقویت کرد و عوامل منفی را از او دور سازد چه در محیط داخل
خانواده و چه محیط بیرون؛

به این ترتیب نقش مادری خود را در زمینه عفت دخترش انجام داده
است. لذا در این فصل به هر سه مرحله ایجاد، تقویت، زائل کردن عوامل
منفی عفت پرداخته می شود.

۱. اصول کافی، مترجم: آیة الله محمد باقر کمره ای، ج ۴، ص ۲۴۰

زمینه‌سازی، ایجاد عفت

آنچه که قبل از هر موردی لازم است یک مادر بداند، این است که از نحوه زمینه‌سازی عفت در دخترش آگاهی یابد. بعد از آن کار راحت‌تر می‌شود چون وقتی این آگاهی را پیدا کرد و عفت را به خوبی در فرزندش ایجاد کرد، تقویت عوامل مثبت و زائل کردن عوامل منفی در عفت آسان‌تر می‌شود. حال یک مادر اگر بخواهد این زمینه‌سازی به نحو احسن انجام گیرد باید هم قبل از تولد و هم بعد از آن، بدان اهمیت دهد.

قبل از تولد

یکی از مراحل بسیار مهم تربیت، دوران زندگی پدر و مادر قبل از ازدواج است؛ گرچه هنوز ازدواج نکرده‌اند اما در آینده نزدیک مسئولیت پدری و مادری را می‌پذیرند. حال باید به مسائلی توجه کرد که نقش سرنوشت‌سازی در آینده کودکان دارند از قبیل:

- ۱ - سیستم فکری زن و مرد (ایمان و عقیده)
 - ۲ - شخصیت فردی و اجتماعی
 - ۳ - باورهای دینی و سیاسی
 - ۴ - سمبل‌ها و الگوهای اجتماعی
 - ۵ - علم و آگاهی و شناخت لازم در امور تربیتی
 - ۶ - حالات روانی و اخلاقی و میزان تعهد و مسئولیت‌پذیری
- برای تحقق معیارهای صحیح تربیت و ازدواج، از پدر و مادر باید شروع کرد و لیاقت‌ها و شایستگی‌های آن‌ها را باید در نظر گرفت.
- ایمان و عقیده و ارزش‌های اخلاقی پدر و مادر در رأس همه مسائل قرار

دارد.^۱

یکی دیگر از مراحل مقدماتی تربیت توجه و دقت مادران در هنگام بارداری است. در دوره حساس بارداری، ۹ ماه رابطه مخصوص بین مادر و فرزند برقرار است. همان‌گونه که کودک از تنفس مادر، غذای مادر استفاده می‌کند، حالات روانی و اخلاقی مادر نیز در کودک اثر می‌گذارد. تأثیر خوبی و بدی، زشتی و زیبایی مادر از نظر جسم و روح قابل ملاحظه است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«سعادت و شقاوت هر کس از زمانی شروع می‌شود که در رحم مادر

زندگی می‌کند.^۲

امام صادق علیه السلام نیز فرمود:

«غذای کودک از آن‌چه می‌خورد و می‌آشامد تأمین می‌گردد»^۳

از این رو درباره غذای روحی و جسمی مادر سفارشات زیادی شده است

که زن باردار هر غذائی نخورد و از غذای حرام یا شبه‌ناک پرهیز نماید.^۴

طفل در رحم مادر تحت تأثیر دو دسته عوامل است: عوامل مادی و

معنوی

عوامل مادی: منظور از آن تغذیه مادر، داروها، امراض میکروبی یا

ویروسی، فشار خون مادر، سن مادر، فشار رحم، حجم رحم، نوع خون و از

۱. مسئولیت تربیت، صص ۳۴ - ۳۵.

۲. بحار الانوار، مترجم، جمعی از محققان، ج ۵، ص ۱۵۷.

۳. بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۱۵۰.

۴. مسئولیت تربیت، صص ۳۹ - ۴۰.